

המוסד לביטוח לאומי

מנהל המחקר והתכנון

האגף לפיתוח שירותים

תכנית להגנה על קשישים במגזר הכפרי

מאת

ד"ר איילת ברג-ורמן וג'ני ברודסקי

ירושלים, שבט התשס"ח, ינואר 2008

תמצית

ההתעללות בקשישים מוכרת כיום כבעיה חברתית, ומתרבים גם הניסיונות ללמוד עליה ולהתמודד איתה. ב-2003-2004 הגיע היקף התופעה בישראל ל-18% בקרב הקשישים שסבלו מאלימות כלשהי. בשנים האחרונות פותחו בארץ ובעולם תכניות רבות להתמודדות עם תופעת ההתעללות בקשישים.

חוקי המדינה ותקנות מינהל מקרקעי ישראל לפיהם ניתן להעביר/להוריש את המשק לאחד הילדים, ושיקולים כלכליים, מעמידים את המשפחות במגזר הכפרי בפני מציאות משברית עמוקה ומורכבת, ומביאים לעלייה בתופעה של התעללות בזקנים והזנחתם מצד ילדיהם הבוגרים. גם הריחוק הגיאוגרפי של המגזר הכפרי מהערים הגדולות מקשה על נגישות השירותים, ויוצר תלות גדולה במטפלים שיכולה להגביר את הסיכון להתעללות.

בדוח המחקר הנוכחי נבחנת תכנית הפועלת במגזר הכפרי, שהיא ניסיון חלוצי להתמודד עם הבעיה של התעללות בקשישים והזנחתם בצורה ייחודית. הדוח מסכם את הניסיון שנרכש בשתי תכניות שהופעלו בשנים 2004-2006 במועצות האזוריות מטה יהודה ולב השרון. התכניות ממומנות על ידי הקרן למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי, בשיתוף משרד הרווחה.

הערכת התכניות התבצעה בשנים 2004-2006 על ידי מאירס-גיוינט-מכון ברוקדייל. הממצאים מתבססים על ניתוח נתונים מטופסי אינטייק וטופסי הערכה שמולאו על ידי העובדים הסוציאליים, מראיונות עם מטופלים, אנשי מקצוע בתכנית ובקהילה ומתצפיות בפעילויות השונות.

התכנית פעלה ברמות הקהילתית, הקבוצתית והפרטנית, ששילבו את הגישות העיקריות של טיפול בהתעללות בקשישים: גישה הגנתית, מעצימה ומסנגרת. דגש ניתן לרמה הקהילתית, בה נערכו ערבי הסברה במושבים לזקנים ולבני דור הביניים, נערכו מפגשים עם שותפי תפקיד וגובשה קבוצת מתנדבי הסברה במושבים. ברמה הקבוצתית פעלו קבוצת תיאטרון וקבוצת תמיכה לנשים. ברמה הפרטנית, טופלו 102 קשישים שהיו קורבנות להתעללות.

מהמחקר עולה, בדומה למחקרים בארץ ובעולם, שרוב הקורבנות הן נשים, מעל גיל 70, עם שכיחות גבוהה של בעיות בריאות, רשתות תמיכה דלילות. בחלק המקרים המטפלים אשר תלויים בהוריהם הם הפוגעים, והם מתגוררים באותה נחלה. מרבית הפוגעים הם גברים, בנים/בנות בוגרים ו/או בני זוגם ויש להם בעיות כלכליות.

22% מהמטופלים חוו התעללות פיזית, 59% פסיכולוגית, 45% ניצול כלכלי, 47% הזנחה ו-17% הפרת זכויות.

ההתערבות השכיחה היתה באמצעות שיחות טיפוליות שנערכו עם מרבית הקורבנות (88%), ב-53% מהמקרים נערכו שיחות עם הפוגע וב-23% עם בני משפחה אחרים. הגורמים שהיו מעורבים בהתערבות היו

בעיקר שירותי הבריאות, פקידי סעד שפעלו בצל החוק או שהפעילו את החוק, ומרכזי יום בהם ניתנה תמיכה, הגנה ומעקב.

בסיום המחקר (סוף 2006) העובדים הסוציאליים המטפלים העריכו שב-77% מהמקרים שטופלו בתכנית חל שיפור, ב-18% לא חל שינוי וב-5% חלה הרעה ביחסים ובחומרת גילויי ההתעללות.

לסיכום, ניכר כי לתכנית להגנה על קשישים במגזר הכפרי הייתה תרומה בעלת ערך ייחודי, הן ברמה הקהילתית והן ברמה הפרטנית. התכנית תרמה לשדרוג תהליכי עבודה בנושא ההתעללות, להכנסת פעולות ויוזמות נוספות, להעלאת המודעות בקרב התושבים וכן להתעניינות של גורמים ברמה הארצית כמו עורכי דין ותנועות ההתיישבות.

לקראת הפעלה ארצית של התכניות עולות מספר סוגיות מהתכניות הניסיוניות :

◆ **תפקיד ריכוז התכנית:** התפקיד הוא דינמי, כולל מגוון רחב של תחומי פעילות וכרוך בעומס רב. הדרכים להתמודדות עם העומס והמורכבות של התפקיד כללו: הגדרת גבולות התפקיד והאיזון בין התכנים המגוונים, הגברת המעורבות של שאר העובדים הסוציאליים במחלקה והבניית תהליכי העבודה. חשוב לציין שההתמודדות המוצלחת עם האתגרים של התפקיד עשויה להיות קשורה לרקע של המרכזות שנבחרו ליישום הפיילוט: עובדות סוציאליות ותיקות, פקידות סעד עם מחויבות לנושא.

◆ **שיתוף פעולה עם גורמים בקהילה:** התכנית הביאה ליותר שיתוף פעולה בין גורמים שונים בקהילה. על מנת לחזק עבודה רב-תחומית ורב-מערכתית כדאי לשקול הקמת פורום מקומי שירכז אנשי מפתח במושבים ובעלי מקצוע מארגונים שונים. הפורום יתרום להעלאת המודעות לנושא, להגברת המחויבות לטיפול בנושא ויסייע בהתוויית דפוסי עבודה משותפים.

◆ **הכשרת הצוות:** חשוב מאוד להכשיר את צוות העובדים הסוציאליים במחלקה לשירותים חברתיים בתחילת הפרויקט, או אף לפני התחלתו, בנושאי התעללות וזיקנה. הכשרת הצוות תורמת להעלאת המודעות לנושא, לזיהוי ולאבחון מקרים שבטיפול העובדים הסוציאליים, נותנת כלים להתערבות ומשרה עליהם יותר ביטחון בשימוש בכלים אלה. תמיכה וליווי מתמשכים לעובדים הסוציאליים (לצורך התלבטות, התייעצות ותמיכה רגשית), יכולים לתרום להתמקצעות בשימוש בכלים הייחודיים לטיפול בנושא ההתעללות.

◆ **כלי התערבות**

ערבי ההסברה שנערכו במושבים תרמו להפניית מקרים חדשים, העלו נושא לשיחה בבית ובקהילה, וגרמו לקשישים ולדור הביניים לחשוב על הבעיה. הייתה הבנה שיש בעיה שרצוי להתמודד איתה ולהתייעץ, ושיש עם מי להתייעץ ולקבל עזרה. למפגשים הייתה גם תרומה במניעת הידרדרות של מערכות יחסים. חשוב לציין שארגון מוצלח של פעילויות ברמה הקהילתית דורש תיאום מראש עם כל הגורמים הרלוונטיים כדי לקבל שיתוף פעולה. קשה לכמת את התרומה של פעילויות אלה בזיהוי מקרים, שכן בחלק מהמקרים נמנעה הידרדרות במערכות היחסים המשפחתיים, ובחלק נעשה תיווך לקבלת עזרה

שלא דרך התכנית. יתרה מכך, לפעמים הפנייה של הקשיש אל השירותים מגיעה זמן רב לאחר שהוא כבר השתתף באותה פעילות קהילתית.

הגישור הוצג, בעת הקמת התכנית, ככלי אשר יכול להתאים לאופי הייחודי של טיפול בהתעללות במגזר הכפרי, על רקע סוגיית הורשת הנחלה. נערכו סדנאות בנושא התעללות בקשישים, שכללו גם עקרונות בסיסיים בשפת הגישור לעובדים הסוציאליים (הרב-תחומיים) במחלקה, אולם לא נמצא שימוש נרחב בכלי זה. מהמחקר אין מספיק מידע לבחינת האפקטיביות של כלי הגישור, אך אם מפעילי התכנית מעוניינים שיעשה שימוש בכלי זה, ייתכן שהטמעה רבה יותר של הכלי וליווי אינטנסיבי ורצוף יותר לאחר הקורס (פרקטיקום), היו יכולים לתרום להעלאת השימוש בכלי הגישור.

קבוצת תמיכה/עבודה בקבוצות. הטיפול הקבוצתי תרם למשתתפים בכמה מישורים: הוא סייע לפתיחת הנושא ולצמיחה של המשתתפות, שיפר את התקשורת עם המשפחה, הביא לאבחון מקרים חדשים ולהמשך טיפול פרטני בתום הפעילות בקבוצה. העבודה בקבוצת התיאטרון הובילה להעלאת הצגת תיאטרון שאפשרה אף היא העלאת מודעות ברמה הקהילתית. ההתרשמות מצד מפעילי התכנית וקבוצות התמיכה היא שהכלי הוא אפקטיבי ביותר לתמיכה ולהעצמה.

ייעוץ משפטי. עם התקדמות התכנית התברר שישנה דרישה רחבה לייעוץ ולהסברת הנהלים וההיבטים המשפטיים, ושיש לשים עליהם יותר דגש בנושא מהותי בתכנית. הדרכים לשיפור ההיענות לצרכים אלה הן: גיוס מתנדבי הסברה לסיוע במתן ייעוץ לקשישים בתחומים המשפטיים, ערבי הסברה וייעוץ בשיתוף עם עורכי דין מהמגזר העסקי, הפניה לעורכי דין שעוסקים בתחום ומוכרים לשירותי הרווחה ולתנועות ההתיישבות, חלקם מהמגזר הציבורי ומעמותות המספקות שירותים משפטיים. עם זאת, נראה שיש צורך לתת את הדעת כיצד שירותי הרווחה יכולים לסייע לקשישים בהנגשת שירותים של ייעוץ משפטי ברמה ארצית.

◆ **כלי תיעוד ודיווח:** במקרי התעללות, המאופיינים לרוב במצבים ובמערכות יחסים דינמיים, חשוב לחזק תהליך של הערכה ובחינה מחודשת תקופתית, על מנת לבדוק האם כיווני ההתערבות מועילים, ולכוון בהתאם להערכה זו את המשך הטיפול. התפיסה של מילוי הטפסים לא אמורה להיות לצורך המחקר בלבד, אלא כהליך עבודה שיטתי ומובנה, שלא כל כך יושם.

◆ **ועדות ההיגוי:** לאור התפקיד החשוב שהיה לוועדת ההיגוי בפיתוח התכנית, כדאי לשקול הפעלה של ועדות היגוי מסוג זה בתכניות נוספות שיקומו, לפחות לראשית דרכן.

תוכן עניינים

עמוד

- 1 -

- 3 -

רקע

שיטת המחקר

- 4 -

- 4 -

- 6 -

- 9 -

סקירת ספרות

גישות ודרכי התערבות
אפקטיביות של תכניות וכלי התערבות
האוכלוסייה המטופלת

- 11 -

- 14 -

- 14 -

- 15 -

- 16 -

- 17 -

- 20 -

מודל השירות במסגרת הפיילוט

מהות השירות
כלי ההתערבות והערכות
הרמה הקהילתית
הרמה הקבוצתית
הרמה הפרטנית
כלי תיעוד, דיווח והערכה תקופתית

- 21 -

- 21 -

- 24 -

- 25 -

- 26 -

- 26 -

- 27 -

- 28 -

מאפייני הקורבן, הפוגע, ההתעללות ותכנית ההתערבות

מאפייני רקע
בעיות כלליות במשפחה המורחבת
סוג ההתעללות
היסטוריה טיפולית של הקורבן
ציפיות הקורבן
הפוגעים
תכנית ההתערבות

- 30 -

- 31 -

לקחים וסוגיות להתייחסות

כלי התערבות

- 33 -

רשימת מקורות

-39-

- 41 -

נספחים

נספח א': סוגיות חוקיות/משפטיות בנושא העברת המשק לבן ממשיד במושבים

- 44 -

- 44 -

- 45 -

- 47 -

- 48 -

נספח ב': תיעוד התהליכים בשתי המועצות האזוריות

מטה יהודה
תכניות ייחודיות
לב השרון
תכניות ייחודיות

- 52 -

נספח ג': מקורות המידע

English Abstract

רשימת לוחות ותרשימים

<u>עמוד</u>	
- 11 -	תרשים 1 : מודל השירות
- 14 -	לוח 1 : פעילויות התכנית לפי הרמות השונות, אוכלוסיות היעד, שותפי התפקיד והמטרות
- 21 -	לוח 2 : מאפייני הקורבן
- 22 -	לוח 3 : גורם מפנה
- 23 -	לוח 4 : מערכות תמיכה של הקורבן
- 24 -	לוח 5 : בעיות אצל הקורבן
- 24 -	לוח 6 : בעיות כלליות במשפחה המורחבת
- 25 -	לוח 7 : סוג התעללות
- 26 -	לוח 8 : מאפייני ההיסטוריה הטיפולית של הקורבן
- 27 -	לוח 9 : ציפיות הקורבן ומידת היענותו לטיפול
- 27 -	לוח 10 : מאפייני הפוגע
- 28 -	לוח 11 : בעיות אצל הפוגע
- 29 -	לוח 12 : הטיפול המתוכנן